

Олена Будник

Формування ціннісних орієнтацій учнів гірської школи Українських Карпат

У сучасних умовах інтегрування України до світового освітнього простору актуалізується проблема формування непересічних духовних цінностей зростаючої особистості. Тривале функціонування вітчизняної системи освіти у авторитарному „полі” призвело до так званого розриву між сутнісним і належним, нехтування духовними пріоритетами у вихованні дітей і молоді, пріоритетними для яких часто виступають удавані, фальшиві моральні вартісності.

„Найосвіченіша людина може стати найгіршим злочинцем, якщо не розуміє і не поділяє загальнолюдських цінностей. *Нова українська школа* буде формувати ціннісні ставлення і судження, які слугують базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством”. Автори концепції наголошують на потребі орієнтації освітнього процесу на загальнолюдські цінності, зокрема „морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність)” [20].

На основі теорії людиноцентризму (В. Кремень) в освіті виокремлено нову педагогічну парадигму – педагогіку культури- і людинотворчості (В. Андрущенко), адже “сама людина, яка формується як особистість на основі культури, є тим єдиним центром освітнього процесу, навколо якого концентруються інші цінності, який забезпечує системі цілісність і який слугує визначальним принципом стратегії її розвитку” [1, с. 14].

Отже, актуальною проблемою сьогодення вважаємо психолого-педагогічне вивчення ієрархії цінностей зростаючої особистості для проектування стратегії соціально-виховних схем та їх реалізації в умовах загальноосвітньої школи.

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчив складність і багатогранність проблеми формування та розвитку ціннісних орієнтацій учнів. Проблема цінностей висвітлена у наукових працях зарубіжних філософів і психологів: В. Віндельбанд, L. Dyczewski, K. Kotłowski, A. Lisnik, П. Мазур, А. Маслоу, Р. Мюнстерберг, Р. Oleś, Г. Ріккерт, М. Шелер та ін. Природу цінностей на предмет їх використання у навчально-виховному процесі досліджували вітчизняні вчені: В. Андрущенко, І. Бех, Г. Васянович, І. Зязюн, З. Карпенко, В. Кремень та інші.

Термін «*цінності*» започаткований Аристотелем і був уведений у філософську науку в 60-х роках ХІХ ст. німецькими вченим В. Віндельбандом і Г. Ріккертом [5, с. 992]. «*Цінність* – духовне формоутворення, що існує через моральні та естетичні категорії, теоретичні системи, утопічні образи, суспільні ідеали і виступає критерієм оцінки дійсності людиною» [8, с. 330]. У стародавній Греції основними цінностями було визнано: істину, добро і красу. Християнство на передній план в аксіології ставить євангельські цінності: віра, надія і любов. Французька революція наголосила на ціннісній тріаді: рівність, свобода і братство. У сучасних умовах актуалізуються такі цінності, як: мир, духовне багатство, солідарність, гідність, толерантність, гуманізм, демократія, громадянськість тощо.

Цінністю вважаємо все те, що для конкретної людини є особливо значущим і важливим з погляду її цілей, інтересів, потреб, комунікації тощо. Відтак цінності – категорія суб'єктивна, оскільки те, що для однієї людини може бути цінним, для іншої – ні. Тому цілком формально цінності поділяють на *суб'єктивні* та *об'єктивні*, *абсолютні* та *відносні*, *позитивні* та *негативні*.

В аксіології як науці про цінності запропоновано різні варіанти їх класифікації [6].

Р. Ріккерт поділяв усі цінності на шість груп: *логічні* (цінності наукового пізнання), *естетичні* (цінності мистецтва), *містичні* (цінності містичного життя), *релігійні*, *моральні*, *особистісні*. Р. Мюнстерберг запропонував розрізняти два типи цінностей: *життєві* (наприклад, любов, дружба, щастя) і

культурні (наприклад, поезія, образотворче мистецтво, музика), відповідно в кожному з цих типів – *логічні, естетичні, етичні та метафізичні цінності*.

М. Шелер представив наступну ієрархію цінностей: а) релігійні (абсолютні – «святе»); б) гносеологічні (пізнання – «істинне»); в) морально-правові («справедливе»); г) духовні (культурні – «прекрасне»); д) життєво важливі (вітальні – «благородне»); е) гедоністичні (чуттєві – «приємне»).

Ціннісну систему особистості становлять «усвідомлені смислові утворення різного рівня узагальненості» [2, с. 19]. «Система життєвих цінностей самоактуалізованих людей, зазначає А. Маслоу, ґрунтується на їх філософському сприйнятті себе, людської природи і фізичної реальності. Завдяки цьому сприйняттю формуються ціннісні орієнтації індивідів у повсякденному житті» [7, с. 209]. Власне цінності слугують засобом узагальнення та систематизації соціокультурного досвіду.

Сьогодні найбільш поширеною класифікацією цінностей є поділ їх на термінальні та інструментальні [2, с. 22].

Термінальні цінності – це те, що є найбільш бажаним та емоційно привабливим для особистості, описує ідеальний стан її буття.

Інструментальні цінності – це спосіб поведінки або дій людини, що безпосередньо не пов'язані з метою (моральні цінності, інтелектуальні цінності тощо).

Водночас за ставленням людини до світу, за об'єктом його сприйняття цінності поділяють на *матеріальні* та *духовні*; за рівнем узагальненості – на *конкретні* та *абстрактні*; за способи виявлення – на *ситуативні* та *стійкі*. Достатньо поширеною є класифікація цінностей за критерієм приналежності: *особистісні (індивідуальні), групові (колективні), суспільні, національні та загальнолюдські*. На основі цінностей виробляються соціокультурні норми життєдіяльності.

Водночас у сучасному соціальному просторі часто домінує агресивність, жорстокість, маніпулювання дитячою свідомістю через засоби масової інформації, іноді процеси глобалізації розуміють як поглинання культурних цінностей інших народів шляхом створення «об'єднаної Європи». Тому

надзвичайно важливими питаннями сучасної освіти, передусім в гірському регіоні, вважаємо виховання найвищих духовних якостей дітей і молоді з урахуванням його специфіки та особливостей функціонування.

На думку А. Маслоу, *“єдиний відомий спосіб попередити викривлене сприймання природи, суспільства або самих себе з допомогою людських цінностей – постійно усвідомлювати ці цінності, розуміти їх вплив на сприймання і, завдяки такому розумінню вносити відповідні корективи”* [7, с. 245].

Сьогодні система ціннісного світогляду особистості формується під впливом глобальної трансформації ієрархії загальнолюдських цінностей. Отож актуальним постає питання про вивчення, формування і розвиток особистісних цінностей зростаючої особистості з урахуванням *специфіки конкретного регіону, зокрема гірського ландшафтно-кліматичного й соціокультурного середовища*. Адже в гірській школі Українських Карпат маємо чимало спільних потенційних можливостей для ознайомлення учнів з цінними природними ресурсами та неповторними духовно-культурними традиціями. Відтак, для цього регіону особливо характерними є низка соціально-економічних (безробіття, бідність, нестабільність, зовнішня міграція дорослого населення, зниження народжуваності) та екологічних проблем (повені, вирубування лісу тощо). Вони тією чи іншою мірою впливають на якість освіти, тому з усією гостротою постає проблема відродження і творення справжніх духовно-моральних цінностей молодій людині, що ґрунтуються на ідеалах істини, добра, краси, свободи задля виховання справжнього громадянина і господаря.

Результати дослідження. Мета нашого дослідження полягала у вивченні ціннісних орієнтацій учнів підліткового віку в регіоні Українських Карпат. Основне завдання проведеного анкетування – здійснити аналіз ієрархії цінностей за уявленнями школярів гірської школи, зокрема їхні пріоритетні та периферійні вартості, що слугують орієнтиром у повсякденному житті, навчанні, праці, спілкуванні тощо.

У дослідженні використано шкалу оцінки цінностей, яку запропонував Р. Олс [12], що містить 27 ключових характеристик. Участь в опитуванні була

анонімною. Анкетування було проведене в травні 2016 року у випадково вибраних школах гірського регіону Українських Карпат (Івано-Франківська область). До дослідження було залучено однаково кількість хлопців і дівчат, віком від 12 до 15 років. Результати відповідей респондентів подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Ціннісні орієнтації учнів гірської школи

№ з/п	Цінності	Показники ¹ , %		
		Дівчата	Хлопці	Всього
1.	Сім'я	69,2	84,5	76,9
2.	Добро	61,5	88,5	75,0
3.	Любов	61,5	80,8	71,2
4.	Здоров'я	88,5	53,8	69,2
5.	Дружба	65,4	65,4	65,5
6.	Віра в Бога	57,7	50,0	53,8
7.	Мудрість	38,5	69,2	51,9
8.	Мир	53,8	42,3	48,1
9.	Освіта	34,6	61,5	48,1
10.	Справедливість	46,2	46,2	46,2
11.	Повага	50,0	42,3	46,2
12.	Свобода	57,7	30,8	44,2
13.	Правда	46,2	38,5	42,3
14.	Гідність	30,8	42,3	36,5
15.	Патріотизм	26,9	38,5	32,7
16.	Допомога іншим	42,3	19,2	30,8
17.	Комфортне життя	26,9	34,6	28,8
18.	Знання	23,1	30,8	26,9
19.	Культура	19,2	26,9	25,0
20.	Саморозвиток	11,5	23,1	19,2
21.	Краса	19,2	15,4	17,3
22.	Матеріальні цінності	19,2	15,4	15,4
23.	Природа	15,4	15,4	13,5

¹ Середній показник дослідження цінності визначено у відсотках як середній у співвідношенні усіх виборів даної цінності для максимального значення вибору одного і того ж значення.

24.	Робота	26,9	3,8	11,5
25.	Духовний розвиток	11,5	15,4	7,7
26.	Соціальне життя	7,7	11,5	5,8
27.	Влада	3,8	0	3,8

Зміни в суспільному житті призвели до пріоритетності серед молодих людей цінностей особистого рівня, які забезпечують власні потреби та комфортне самопочуття. Власне, найбільш захищеною особою відчувається в родині, тому не випадково більшість підлітків (76,9%) на перше місце в ієрархії цінностей поставили сім'ю.

Жителі гірського регіону України зазвичай глибоко віруючі люди, відповідно виховують дітей за засадах релігійного світогляду. Про це засвідчили й результати нашого дослідження: 53,8% респондентів вказали на таку цінність, як «віра в Бога». Отож, постає питання про використання християнської етики, елементів релігієзнавства у педагогічному процесі школи задля розуміння релігійного менталітету, вивчення й налагодження співпраці з батьками та учнями.

У сучасній психології релігії все частіше вдаються до дослідження релігійної свідомості, переживань, переконань, установок, містичних орієнтацій, фанатизму, міжконфесійного діалогу, відповідної поведінки та способу життя [11]. Очевидно, цінними в цьому контексті є знання про позитивний вплив релігії на боротьбу зі стресами, ментальними розладами дітей, стимулювання їх активності в соціальній громаді тощо. Відтак, «психологія релігії не може розвиватися поза глибоким усвідомленням не тільки релігійного феномену, а й над персонального об'єкта, на якому фокусуються релігійні переживання» [4, с. 52].

За даними наших досліджень, спостерігається чітка відмінність у виборі цінностей за гендерною ознакою (рис. 1): 88,5% дівчат на пріоритетною цінністю вважають *здоров'я* (серед хлопців цей показник становить 53,8%); водночас дівчата виявилися більш емпатійними, тому надають вказали на таку цінність, як *допомога іншим* – 42,3% (хлопці – 19,2%). Це пояснюємо тим, що дівчата (жінки) природно більш сконцентровані на вартостях родинного затишку, власного дому, сімейного благополуччя, щастя дітей, внутрішньої

гармонії, порядку тощо. Для молодих мешканців гірського регіону, незважаючи на суспільну активність сучасних жінок, німецький вислів «Kinder, Kirche, Küche» (діти, церква, кухня) – все ще залишається актуальним.

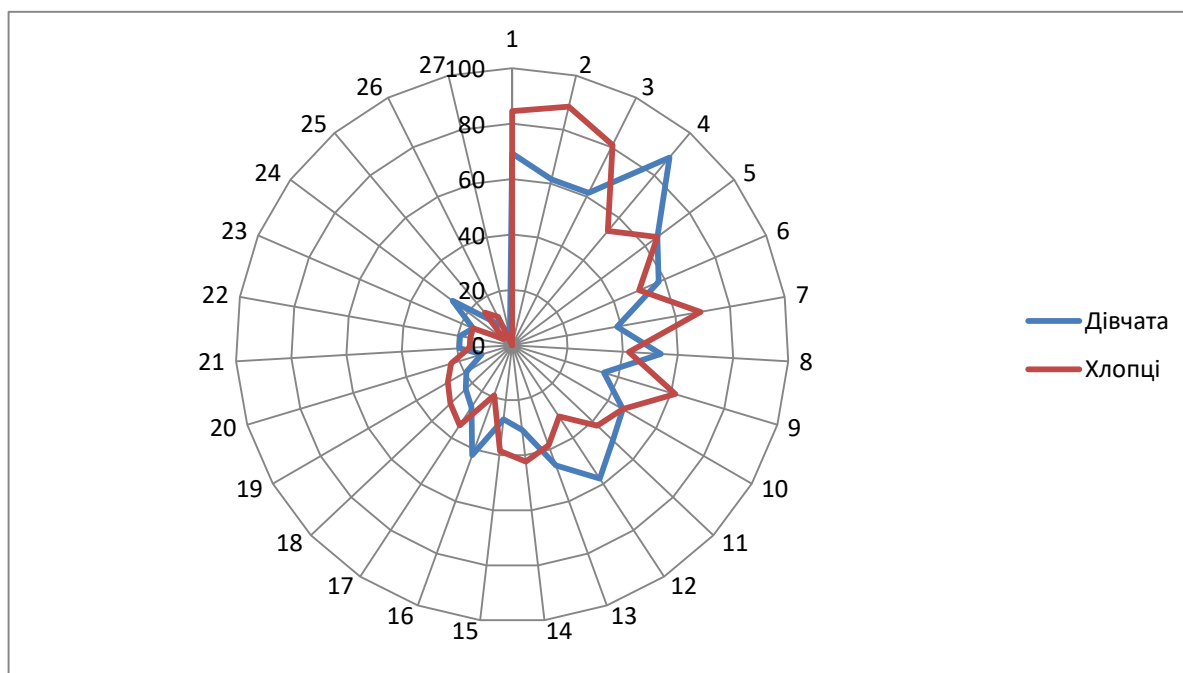

Рис. 1. Ієрархія цінностей учнів гірської школи Українських Карпат (на прикладі Надвірнянського району Івано-Франківської області).

У підлітковому віці чітко простежується домінантне значення таких вищих моральних цінностей, як: *добро, любов, дружба, честь, повага, справедливість, свобода, честь*. Високі показники вибору отримали: добро – 88,5% хлопців і 61,5% дівчат. Власне *добро* серед етичних категорій позначають найвищу цінність, що відображає ідеально досконале, абсолютне. Приміром, любов вибрали понад 70% респондентів (61,5% дівчат і 80,8% хлопців). Саме ці цінності необхідні людині не заради вирішення певних суспільних завдань, для когось, а заради себе, власного духовного піднесення і самовдосконалення. Цікаво, що серед школярів на почесне п'яте місце і хлопці, і дівчата поставили *дружбу* (відповідно по 65,4% респондентів). Усвідомлення окреслених вище етичних категорій істотно впливає на свідомість і поведінку людини. Для того, щоб педагогічна комунікація виконувала регулятивну

функцію, вона повинна базуватися не на прагматичних засадах, а на альтруїзмі, безкорисливому спрямуванні моральної діяльності.

На основі аналізу пріоритетних духовних цінностей серед учнів спостерігаємо високий відсоток вибору *миру* (48,1%), *справедливості* (46,2%), *свободи* (44,2%), *патріотизму* (32,7%) в українській школі. Це пояснюємо військово-політичною ситуацією на сході країни, що істотно вплинула на ціннісне формування особистості, рівень її громадянської культури. Варто зазначити, що ціннісні орієнтації підлітків є важливим чинником у визначенні спрямованості їх моральної діяльності.

У хлопців (чоловіків) традиційна ціннісна домінанта – динамізм, оновлення життєдіяльності та прагнення до пошуку нових форм буття. Не випадково, за даними дослідження, хлопці в ієрархії вартостей віддають перевагу когнітивним цінностям; тим інтелектуальним якостям, які допоможуть їм у майбутньому самореалізуватися, самоствердитися: *мудрість* – 69,2% (дівчата – 38,5%), *освіта* – 61,5% (дівчата – 34,6%), *знання* – 30,8% (дівчата – 23,1%), *саморозвиток* – 23,1% (дівчата – 11,5%) (Надвірнянський район Івано-Франківської області).

Найнижче в ієрархії цінностей дівчат і хлопців в гірському районі Івано-Франківської області знаходиться „*влада*”. Водночас вплив гірського ландшафтно-кліматичного середовища відображається на сформованості естетичних цінностей в учнів – 19,2% дівчат і 15,4% хлопців вибрали *красу*; однакова кількість дівчат і хлопців (по 15,4%) зазначили на важливості *природи* в їхньому житті.

Насторожує той факт, що сучасні підлітки не вважають своїми пріоритетами *духовний розвиток* (11,5% дівчат і 15,4% хлопців) та *соціальне життя* (7,7% дівчат і 11,5% хлопців). Фактично третина респондентів вказали на особистісну значущість гедоністичних цінностей. Наприклад, *комфортного життя* прагнуть – 34,6% хлопців і 26,7% дівчат.

У результаті проведеного дослідження приходимо до таких **висновків**:

1. На основі класифікації цінностей, за М. Шелером, пріоритетними для учнів підліткового віку є *життєво важливі та гедоністичні цінності* (родина,

здоров'я, кохання, комфортне життя). Відрадно, що в гірському регіоні Українських Карпат достатньо збереглися *релігійні традиції*, тому не випадково 53,8% респондентів вказали на таку абсолютну цінність, як *віра в Бога*.

2. Для молодих жителів гірського регіону Івано-Франківської області етичні категорії *родина, любов, віра в Бога, здоров'я, дружба* увійшли в п'ятірку найбільш значущих цінностей. Цей каталог доповнюють: мудрість, мир, освіта, справедливість, повага.

3. Гносеологічні цінності або цінності пізнання є більш затребуваними у хлопців: *мудрість* – 69,2%, *освіта* – 61,5%, *знання* – 30,8%, *саморозвиток* – 23,1%.

4. Виявлено, що для досліджуваного вікового періоду учнів характерна типова ієрархія цінностей, що є значущими для них. Відтак вибір школярами окремих цінностей залежав також від конкретних життєвих ситуацій, особистісних характеристик тощо. Спостерігається чітка розбіжність у ціннісних орієнтаціях за гендерною ознакою: дівчата природно більш сконцентровані на вартостях родинного затишку, власного дому, сімейного благополуччя, щастя дітей, внутрішньої гармонії; хлопці здебільшого зосереджені на когнітивних цінностях (освіта, мудрість, знання), що дозволить забезпечити комфортне життя у майбутньому.

5. Найнижче в ієрархії цінностей дівчат і хлопців в гірському районі Українських Карпат знаходиться *духовний розвиток, соціальне життя, влада*.

6. Вплив гірського ландшафтного середовища відображається на сформованості в молодих людей духовних (естетичних) цінностей – *краса, природа* (відповідно 17,3% і 13,5% опитаних).

Задля виховання пріоритетних вселюдських і національних цінностей учнів підліткового віку важливим є моделювання належного освітнього середовища навчального закладу. У цьому сенсі першочерговим визначаємо: максимальне врахування природних здібностей особистості школяра, його етнопсихологічних та індивідуальних особливостей, пізнавальних інтересів; спрямування на вивчення передусім власного історичного досвіду задля

розвитку високої громадянської культури; орієнтацію на принципи демократії в організації освітньої діяльності на національному ґрунті; поєднання родинних і регіональних національних традицій, звичаїв і обрядів задля наповнення життєвого простору елементами духовності; забезпечення умов для взаємозбагачення соціально-культурного досвіду виховання прогресивними ідеями європейських націй і народів [3, с. 182].

Важливими завданнями виховання учнів у гірських школах України вважаємо формування в них високих духовних вартостей, зокрема почуття громадянина Планети через почуття громадянина своєї держави, господаря свого краю з належним ставленням до рідної землі, мови, історії, релігії, культури, поваги до національних вартостей, державної символіки тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

7. Андрущенко В. Педагогіка культури- і людинотворчості // Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна : зб. наук. пр. / [редкол.: Н. Г. Ничкало (голова), та ін. ; упоряд.: Н. Г. Ничкало, О. М. Боровік] ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К. : Богданова А. М., 2013. – С. 14-25.
8. Бех І. Д. Ідеологія особистісно орієнтованого виховання / І.Д. Бех // Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 1. – Чернівці: Букрек, 2015. – С. 15–208.
9. Будник О. Етновиховне середовище педагогічного навчального закладу : теоретико-методологічний аспект / О. Будник // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2012. – № 5. – С. 175–184.
10. Бондаренко О. Ф. Семантика маніпуляції: розпізнавання й викриття / О. Ф. Бондаренко // Психологічна і педагогічна науки в Україні : зб. наук. праць : в 5 т. – Т. 2 : Психологія, вікова фізіологія та дефектологія. – К. : Педагогічна думка, 2012. – С. 56–72.
11. Киричок В. А. Цінності / В. А. Киричок // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 992–993.
12. Культурологія,
http://studme.com.ua/153805084821/kulturologiya/vidy_tsennostey.htm
13. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – 3-е изд. – Москва-СПб. : Питер, 2006. – 352 с.
14. Соціологія : словник термінів і понять / за заг. ред. Біленького Є.А. і Козловця М.А. – К. : Кондор, 2006. – 372 с.
15. Budnyk O. Teachers' Training for Social and Educational Activity in Conditions of Mountain Area Primary School / O. Budnyk // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Scientific Edition : Series of Social and

- Human Sciences. – Vol. 1. – № 2, 3. – 2014. – S. 22–28.
(doi:10.15330/jpnu.1.2,3.23-32).
16. Budnyk O. The contemporary folklore revival in the mountain schools of the Ukrainian Carpathians: experience and assessment / O. Budnyk, T. Blyznyuk // Гірська школа Українських Карпат. – 2014. – № 11. – С. 14–19.
 17. Mazur P. Podstawy pedagogiki pastoralnej / Piotr Mazur. – Kraków : WAM, 2011. – 544 s.
 18. Oleś P. Wartościowanie a osobowość : psychologiczne badania empiryczne : rozprawa doktorska / P. Oleś. – Lublin : Redakcja Wydawnictw KUL, 1989. – 200 s.
 19. Будник О. Ієрархія цінностей учнів гірської школи Українських Карпат / О. Будник // Гірська школа Українських Карпат. – 2016. – № 15. – С. 92-97.
 20. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczya.pdf>